

KS. GRZEGORZ SOKOŁOWSKI* – WROCŁAW
PAWEŁ LUBIEWSKI** – DĄBROWA GÓRNICZA
BERNARD WIŚNIEWSKI*** – DĄBROWA GÓRNICZA
TOMASZ ZWĘGLIŃSKI**** – WARSZAWA

WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA ARCHIWÓW KOŚCIELNYCH

SELECTED ISSUES OF THE SECURITY OF CHURCH ARCHIVES

Abstract

The aim of this article is to present the basic issues related to the preservation of church archives, which are by their nature valuable resources in the context of history and information. The research conducted for the purpose of this article was interdisciplinary, as it utilises research methods typical of a scientific discipline, namely security science, whereby disciplines classified as social sciences and technical sciences were interlinked, resulting in a coherent whole.

* Ks. Grzegorz Sokołowski – dr hab. nauk teologicznych, kierownik Katedry Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Religii, prof. Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu

e-mail: grzegorz.sokolowski@pwt.wroc.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8284-9830>

** Paweł Lubiewski – dr hab. nauk o bezpieczeństwie, wykładowca Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej

e-mail: pawel.lubiewski@wsb.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5149-7908>

*** Bernard Wiśniewski – prof. nauk społecznych, wykładowca Akademii WSB w Dąbrowie Górniczej

e-mail: bwisniewski@wsb.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0011-7271>

**** Tomasz Zwęgliński – dr inż. nauk o bezpieczeństwie, wykładowca Szkoły Głównej Służby Pożarniczej w Warszawie

e-mail: tzweglinski@sgsp.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2652-8068>

Theoretical research methods were used, as the authors were keen to capture the correct picture of the surrounding reality related to the security of church archives. Inductive, deductive, and especially collection and ordering methods proved useful, as through the latter the results of the authors' creative inquiries were presented in an orderly form by systematizing them. The article assumes that the security of church archives is characterized by the introduction of successive and causally related specific changes, resulting in an acceptable level of protection of these archives from threats originating in forces of nature, technical failures, as well as acts in violation of the norms of social life and the law. Thus, we are addressing those threats that, in the security sciences, are referred to as threats to public safety and common security. The authors focus their considerations on a particular type of threats, rarely analysed in the context of protecting the Church's archival resources. They are not due to the passage of time or unfavourable environmental conditions for the storage of archival resources, but to threats that cannot be circumvented in terms of their impact. The considerations are presented comprehensively on both cognitive and utilitarian levels. The authors refer to the legal conditions for the security of church archives in the context of ecclesiastical law, in order to conduct an analysis of threats from the mentioned areas, to demonstrate their specificity and unique destructive potential against archival resources. The article is a voice in the discussion regarding the development, on a larger scale, of a unified and structured concept for identifying threats to church archives, while providing an opportunity to define their scope.

Keywords: church archives; archival resources; security; public safety; public security; public order; threat; protection

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Wstęp

Nieprzerwanie od 2016 roku w Archidiecezji Wrocławskiej organizowane są pod patronatem metropolity wrocławskiego abp. dr. Józefa Kupnego konferencje naukowe na temat „Racjonalizacja procesów zapewnienia bezpieczeństwa uczestników zgromadzeń religijnych”. W ich trakcie poruszanych jest wiele problemów, w tym również kwestia ochrony obiektów sakralnych i zasobów archiwalnych, które z racji swego charakteru są objęte ochroną przed zagrożeniami mającymi swoje źródło w bezprawnym działaniu człowieka, siłach natury czy też negatywnych konsekwencjach rozwoju cywilizacyjnego. Pierwsze z nich godzą w bezpieczeństwo i porządek publiczny, a drugie w bezpieczeństwo powszechne.

Ochrona przed wspomnianymi zagrożeniami to nie tylko obowiązek wynikający z przepisów prawa, ale także konieczność zachowania dla potomnych informacji związanych z przeszłością Kościoła i jego wiernymi.

Jak powiedział papież Franciszek do pracowników Tajnego Archiwum Watykańskiego, informując o decyzji udostępnienia dokumentacji pontyfikatu papieża Piusa XII: „Kościół nie boi się historii, a wręcz ją kocha i chciałby kochać ją

bardziej i lepiej”¹. Misja ta jest realizowana w szczególności poprzez prowadzenie archiwów. Kościół od wieków z troską podchodził do ochrony zasobów archiwalnych wytworzonych w różnych instytucjach struktury eklezjalnej. W liście apostolskim w formie motu proprio *L’esperienza storica* z 22 października 2019 roku, w którym papież Franciszek zmienia nazwę Tajnego Archiwum Watykańskiego na Apostolskie Archiwum Watykańskie, została podkreślona ważność gromadzenia, przechowywania i konserwacji dokumentów wytworzonych przez różnego rodzaju urzędy kościelne. Mają one znaczenie nie tylko dla historii Kościoła, ale również dla kultury powszechnej. Podobnie jak każda instytucja także Kościół pragnie przekazać następnym pokoleniom i kulturom swoje dziedzictwo. Papież podkreślił przy tym służebny charakter archiwów wobec nauki².

To, co zostało na nowo uwypuklone, jest realizowane od najdawniejszych czasów. Kościół posiadał własne archiwa, które w początkowej fazie umieszczane były przy katedrach, kościołach, kolegiatach i klasztorach. W czasach nowożytnych stopniowo rozpoczęto komasowanie akt i tworzenie instytucji specjalnie przeznaczonych do tego celu. Także w swoim prawodawstwie Kościół zobowiązuje poszczególne instytucje do tworzenia i odpowiedniego prowadzenia archiwów. Szerzej i w sposób bardziej szczegółowy funkcjonowanie archiwów omówione zostało w Kodeksie Pio-Benedyktyńskim z 1917 roku, określającym archiwalia tam zgromadzone jako *bona praetiosa*³.

Obecnie obowiązujący Kodeks Prawa Kanonicznego poświęca archiwom kurialnym kanony 486–491. Prawodawca nakazuje w kanonie 486 § 2 urządzić w każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, archiwum diecezjalne, określając je jako „(...) depozyt dokumentów, w którym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – odpowiednio uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem”⁴. W kolejnym kanonie podkreślono konieczność zabezpieczenia archiwum i ograniczenia do niego dostępu. Polecono, by klucz do tej instytucji był w posiadaniu biskupa diecezjalnego i kanclerza kurii, oraz wprowadzono wymóg, by dostęp do archiwum miały jedynie osoby, które uzyskały pozwolenie od biskupa diecezjalnego lub moderatora kurii i kanclerza jednocześnie⁵. Kodeks Prawa Kanonicznego zaleca równocześnie zakaz wynoszenia dokumentów z archiwum kurialnego⁶.

W ramach archiwum powinno być wyodrębnione archiwum tajne. Gdyby nie było takiej możliwości, „(...) winna się znajdować kasa pancerna, dobrze zamknięta

¹ Franciszek, *Przemówienie do przełożonych i pracowników Tajnego Archiwum Watykańskiego*, 4.03.2019, „L’Osservatore Romano”, (2019) nr 3, s. 37–38.

² Por. Francesco, *Lettera apostolica in forma di „motu proprio”. Per il Cambiamento della denominazione da Archivio Segreto Vaticano ad Archivio Apostolico Vaticano*, http://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20191022_archivio-apostolico-vaticano.html (dostęp: 8.03.2021).

³ Codex Iuris Canonici, can. 1497, § 2; can. 1532, § 1.

⁴ Kodeks Prawa Kanonicznego (dalej: KPK), kan. 486, § 2.

⁵ Por. KPK, kan. 487, § 1.

⁶ Por. KPK, kan. 488.

i umocowana, której nie da się wynieść z miejsca”⁷. Prawo kościelne ściśle ogranicza dostęp do archiwum tajnego i zakazuje wnoszenia z niego dokumentów⁸.

Biskup diecezjalny jest także zobowiązany do troski o utworzenie archiwów innych jednostek kościelnych na terenie diecezji, jak również, co szczególnie ważne, archiwum historycznego⁹.

Kodeks Praw Kanonicznego podkreśla ponadto ważność archiwum parafialnego. W obecnym czasie szczególnie archiwa parafialne są zobowiązane do zachowania zasad bezpieczeństwa związanych z dostępem do informacji. Jest to wymagane również przepisami Kodeksu Prawa Kanonicznego¹⁰. W archiwach tych przechowywane są bowiem przede wszystkim księgi zawierające rejestry osób przyjmujących sakramenty.

W świetle powyższego podstawowym archiwum w strukturze kościelnej jest archiwum diecezjalne, na które składają się sekcja publiczna i sekcja (archiwum) tajna¹¹. Ponadto istnieją archiwa historyczne, gromadzące zasoby z dawnych lat, zarówno diecezjalne, jak i związane z innymi strukturami kościelnymi.

Jak wskazano wyżej, Kodeks Prawa Kanonicznego zobowiązuje władze kościelne do troski o należyte bezpieczeństwo archiwów kościelnych. W przypadku zagrożenia ich bezpieczeństwa należałoby podejmować takie działania, które uchroniłyby zasoby archiwalne, a ponadto w przypadku archiwum tajnego zapewniłyby – w stopniu, w jakim to jest możliwe – jego nienaruszalność. Stan wojny czy różnego rodzaju konflikty zbrojne stanowią zagrożenie nie tylko dla ludności, ale także dla zasobów kulturowych, w tym archiwów. Podczas II wojny światowej Stolica Apostolska interweniowała u cywilnych i wojskowych władz okupacyjnych w sprawie zabezpieczenia archiwów, gdyż te ulegały często zniszczeniu. Powojenne statystyki wykazały, iż we Włoszech podczas wojny zostało zniszczonych lub uszkodzonych 779 archiwów kościelnych, w tym 53 archiwa kurii biskupich¹². Problem zapewnienia bezpieczeństwa archiwów kościelnych jest zatem realny, szczególnie w sferze bezpieczeństwa publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego.

Zarys założeń badawczych

Po przeanalizowaniu dostępnej literatury ustalono, że przedmiotem badań, których wyniki zaprezentowano w niniejszym artykule, są przedsięwzięcia realizowane z myślą o bezpieczeństwie archiwów kościelnych, które związane są

⁷ KPK, kan. 489, § 1.

⁸ Por. KPK, kan. 490. W § 1 zapisane jest: „Klucz do tajnego archiwum powinien mieć tylko biskup”, zaś § 2 reguluje dostęp do archiwum podczas wakansu stolicy biskupiej, zakazując jego otwierania i stwierdzając: „w razie prawdziwej konieczności czyni to sam administrator diecezji”.

⁹ Por. KPK, kan. 490.

¹⁰ KPK, kan. 535, § 4 i § 5.

¹¹ Por. Zaccaria da S. Mauro, *Archivio*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. I, Città del Vaticano 1948, kol. 1831.

¹² G. Battelli, *Archivio*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. I, Città del Vaticano 1948, kol. 1832. Autor ma na myśli cywilne władze państwa włoskiego oraz okupacyjne wojskowe władze niemieckie i alianckie.

z wymaganiami w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego.

Analiza wspomnianej literatury wskazywała na ich rozległość. Dlatego też niezbędne było przyjęcie kilku ograniczeń badawczych. Są one konsekwencją wielu okoliczności, m.in. starań zapewniających obiektywizm i wiarygodność procesu badawczego. Nie bez wpływu na powyższe, a więc na jakość procesu badawczego i jego wyników, było również wprowadzenie ograniczeń czasowych i problemowych. Założono, że w badaniach zostaną uwzględnione dane faktograficzne z lat 1970-2018 oraz że analizy prawno-organizacyjne oparte będą na źródłach prawa powszechnie obowiązującego.

W toku procesu badawczego wykorzystywano wiele teoretycznych metod badawczych. Okazało się, że szczególnie przydatne były:

- wnioskowanie indukcyjne, w którym twierdzenia ogólne wywodzą się ze szczegółowych informacji¹³, co pozwoliło na sformułowanie nowych twierdzeń;
- analiza, będąca postępowaniem badawczym polegającym na dekompozycji całości na części składowe lub na wyodrębnianiu poszczególnych elementów całości w celu poznania całości dzięki poznaniu poszczególnych części¹⁴, co pozwoliło na identyfikację zakresu ochrony archiwów kościelnych przed zagrożeniami bezpieczeństwa publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego;
- uogólnienie, które posłużyło do wyodrębnienia cech i zjawisk powtarzalnych mogących zagrażać archiwom kościelnym;
- abstrahowanie, zastosowane do wyodrębnienia cech istotnych i oddzielenia ich od tych, które są mało istotne;
- analiza literatury przedmiotu, co służyło poznaniu specyfiki archiwów kościelnych, ich zagrożeń i wymagań pozwalających na osiągnięcie odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa;
- synteza, która pozwoliła na sformułowanie konkluzji oraz wniosków w przedstawionych powyżej zakresach.

W procesie badawczym zastosowano również metodę analizy dokumentów oraz analizę statystyczną, które umożliwiły uporządkowanie wiedzy istotnej dla ostatecznej interpretacji zgromadzonego materiału badawczego.

Ochrona przed zagrożeniami bezpieczeństwa publicznego

Działania wojenne bez wątpienia stanowią poważne zagrożenie dla trwałości zasobów archiwalnych Kościoła. Takie jednak w Europie, w tym w Polsce, na szczęście nie mają miejsca zbyt często, a ostatnie zakończyły się kilkadziesiąt lat temu. Czy to oznacza, że archiwa kościelne są w pełni bezpieczne? Nic bardziej mylnego. Należy sobie uświadomić, że szkodliwe działanie człowieka wobec wytworzonych przez niego dóbr przejawia się także w innych niż działania wojenne aktywnościach. Konieczne jest zatem przyjrzenie się problematyce bezpieczeństwa archiwów kościelnych od strony zagrożeń generowanych na płaszczyźnie

¹³ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009, s. 46.

¹⁴ R. Podgórski, *Metodologia badań socjologicznych. Kompendium wiedzy metodologicznej dla studentów*, Bydgoszcz-Olsztyn 2007, s. 74.

bezpieczeństwa publicznego. Różne są poglądy w nauce na to, jak definiować tę sferę bezpieczeństwa państwa. Zdaniem jednych składa się na nie ogół warunków i urządzeń społecznych chroniących obywateli przed zjawiskami groźnymi dla życia i zdrowia oraz mogącymi spowodować poważne straty natury gospodarczej¹⁵. Inni widzą w nim taki stan funkcjonowania państwa, który pozwala na niezakłócone działanie urządzeń publicznych w państwie oraz zapewnia bezpieczeństwo życia obywateli poprzez ochronę ich życia, zdrowia i mienia¹⁶. Są też poglądy wskazujące, że bezpieczeństwo publiczne związane jest z normalnym funkcjonowaniem państwa i jego obywateli przy zapewnieniu ochrony przed bezprawnymi działaniami naruszającymi określony przepisami prawa społeczny porządek w państwie, godząc tym samym w życie, zdrowie lub też porządek publiczny¹⁷. Jakkolwiek odmiennie brzmiałyby zaproponowane definicje, nie ulega wątpliwości, że ich cechą wspólną jest istota zagrożeń, która przejawia się w oddziaływaniu na podmiot lub jego mienie czynników o charakterze antropogenicznym lub wywołanych siłami natury, które skierowane są przeciwko jego życiu, zdrowiu oraz mieniu bądź prawem ustalonemu porządkowi, wpływając w ten sposób negatywnie na jego normalne funkcjonowanie. Klasyczny podział bezpieczeństwa państwa dokonany został na trzech płaszczyznach: bezpieczeństwa i porządku publicznego, bezpieczeństwa powszechnego oraz bezpieczeństwa ustrojowego państwa¹⁸. Odnosząc się do płaszczyzny bezpieczeństwa i porządku publicznego, należy wskazać, że w tym zakresie ochronie przed bezprawnymi działaniami podlega życie, zdrowie oraz majątek.

Warto zatem odnieść się w tym miejscu do zagrożeń, na które mogą być narażone archiwa kościelne wskutek bezprawnej działalności człowieka. Jak wynika z analizy przepisów prawa powszechnie obowiązującego, która z racji ograniczeń edytorskich nie zostanie tutaj przedstawiona, w tym obszarze jawi się wiele zagrożeń mogących mieć swoje źródła w niezgodnej z przepisami prawa organizacji samych archiwów, w bezprawnym dysponowaniu informacjami przechowywanymi w archiwach bądź w przestępczej działalności skierowanej na przywłaszczenie lub niszczenie zasobów archiwalnych. Jak się wydaje, przypadki kradzieży materiałów archiwalnych, czy to w postaci pojedynczych dokumentów, czy też ich zbioru, mimo swej niezaprzeczalnej szkodliwości dla archiwów nie wpływają jednak całościowo na ich bezpieczeństwo. W sytuacji tego rodzaju zagrożeń przeglądu będą wymagały procedury bezpieczeństwa lub rozwiązania techniczne, mające chronić zbiory archiwalne przed osobami nieupoważnionymi, w celu likwidacji istniejących tam luk.

Są jednak tego rodzaju zagrożenia, które w swej istocie mogą unicestwić nawet całe zbiory przechowywane w jednym miejscu i na nic się zdadzą doskonale wy-

¹⁵ Por. M. Lisiecki, *Jakość w zarządzaniu bezpieczeństwem obywateli*, Lublin 2009, s. 81.

¹⁶ Por. S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego*, w: *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000, s. 101.

¹⁷ Por. W. Kitler, A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010, s. 54.

¹⁸ Szerzej B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013, s. 23-47.

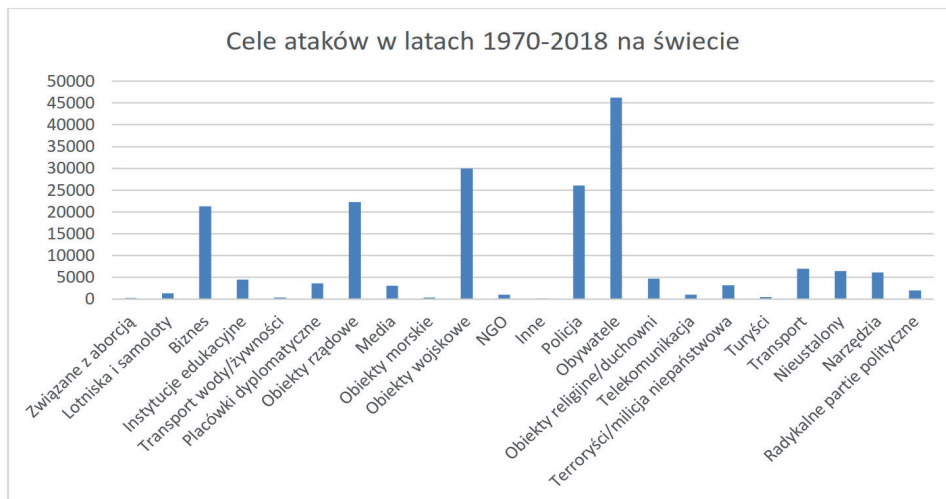
pracowane procedury czy też najwyższej jakości zabezpieczenia techniczne. Mowa tu o jakże aktualnych obecnie zagrożeniach o charakterze terrorystycznym. W tym miejscu należy sobie zadać pytanie: czy archiwa kościelne mogą być zagrożone wskutek działań terrorystycznych? Odpowiedź jest twierdząca, czego dowodem są liczne na świecie przypadki niszczenia nie tylko świątyń, ale i obiektów związanych z działalnością kościelną.

Do 2016 roku Europejczycy żyli w przeświadczeniu, że współczesny terroryzm nie dotyka Kościoła. Dotychczasowe ataki terrorystyczne skierowane były przeciw na miejsca publiczne, gdzie przebywa znaczna liczba ludzi. Perspektywę postrzegania problemu nakazuje zmienić atak przeprowadzony przez bojowników tzw. Państwa Islamskiego na Kościół katolicki w niedużej normandzkiej miejscowości Saint-Étienne-du-Rouvray w południowo-zachodniej części Francji, gdzie dwóch zamachowców podczas celebrowania Mszy św. zabiło z zimną krwią duchownego prowadzącego uroczystości oraz raniło uczestników Eucharystii i siostry zakonne. Nie było to przecież tłumnie uczęszczane miejsce publiczne, ale nie był to też przypadkowy cel zamachu. Społeczność europejska do czasu tego zamachu nie doświadczała bezpośrednich ataków fundamentalistów islamskich na miejsca związane z Kościołem. Dla Europejczyków, dla których rdzeniem kulturowym jest wielowiekowe dziedzictwo chrześcijańskie, było to bardzo bolesne i nieoczekiwane uderzenie w szczególnie cenione wartości.

Warto przyrzeć się charakterystyce zagrożeń atakami terrorystycznymi nie tylko na celebansów i obiekty sakralne, lecz także na obiekty z nimi powiązane. Analiza informacji w tym zakresie przeprowadzona została na podstawie zasobów danych gromadzonych od wielu lat, a obecnie będących w dyspozycji amerykańskiego krajowego konsorcjum badawczego The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START), zajmującego się badaniami nad terroryzmem, działającego na Uniwersytecie w Maryland¹⁹. Dane zebrane w ramach wspomnianych zasobów pozwalają ocenić, że w latach 1970-2018 na świecie miało miejsce ponad 190 tysięcy ataków o charakterze terrorystycznym. Terrorysty w tym okresie obierali za cele ataków różne obiekty.

Najczęstszymi celami ataków o charakterze terrorystycznym były obiekty rządowe, wojskowe, policyjne czy biznesowe. Jednak cele o charakterze religijnym statystycznie również lokują się wśród kategorii o istotnym ryzyku ataku. Liczba ataków na obiekty religijne i osoby duchowne w latach 1970-2018 to blisko 4700, co statystycznie daje aż 100 rocznie (!) w ciągu całego analizowanego okresu, a więc w ciągu niespełna 50 lat. Dla zobrazowania ryzyka weźmy pod uwagę drugą co do intensywności ataków kategorię, a pierwszą mającą charakter instytucjonalny, czyli obiekty militarne, odnośnie do których liczba ataków szacowana jest na 15,6% z całości, wtedy wskaźnik 2,4% właściwy dla ataków na obiekty religijne okazuje się wcale niemały (wykres 1).

¹⁹ W zasobach START znajduje się 190 tysięcy przypadków ataków o charakterze terrorystycznym, które miały miejsce na całym świecie. Zgromadzone są tam dane za lata 1970-2018. Uwzględniają one zatem dwie główne fale powojennego terroryzmu, tzn. europejski z lat 70. ubiegłego wieku oraz współczesny, generowany przez islamskich fundamentalistów.

Wykres 1. Cele ataków o charakterze terrorystycznym w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Global Terrorism Database

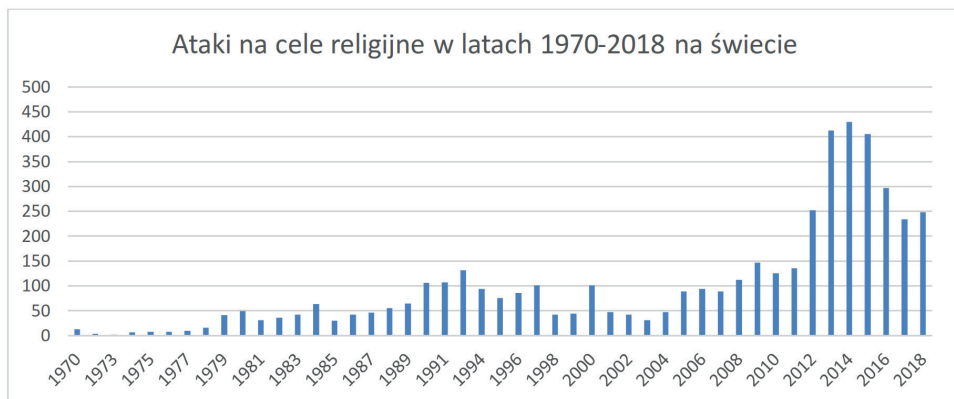
W sferze wspomnianych zdarzeń znajdują się ataki na przedstawicieli i instytucje religijne różnych wyznań oraz na miejsca lub przedmioty kultu (np. świątynie, relikwie). Co jest istotne, liczba obejmuje również ataki na organizacje powiązane z podmiotami o charakterze religijnym, które nie są ani organizacjami pozarządowymi, ani przedsiębiorstwami, ani szkołami (wykres 2).

Wykres 2. Podział ataków na cele o charakterze religijnym w skali światowej w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Global Terrorism Database

Dynamika ataków na cele o charakterze religijnym w perspektywie analizowanego okresu była zmienna, jednak ostatnimi laty dostrzegalna jest niepokojąca tendencja znacznego wzrostu w tym obszarze (wykres 3). Tendencja ta, niestety, zauważalna jest również na kontynencie europejskim.

Wykres 3. Dynamika liczby ataków terrorystycznych na cele o charakterze religijnym w skali światowej w latach 1970-2018

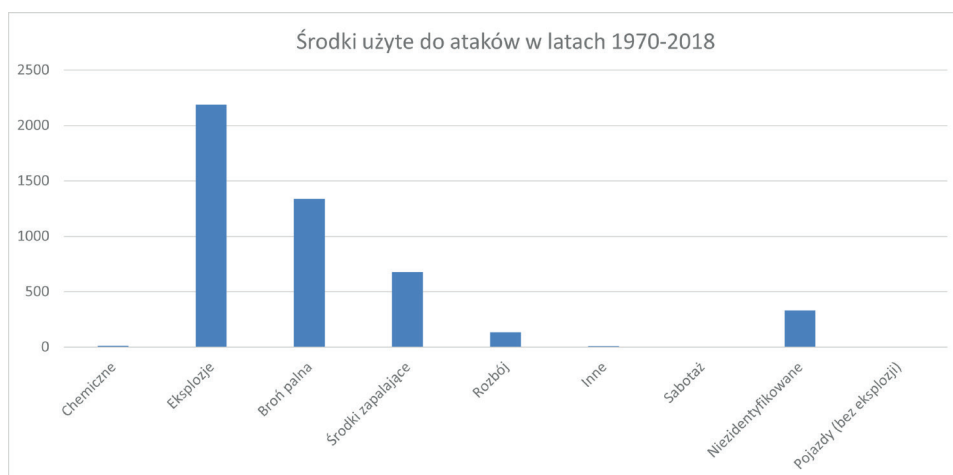

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Global Terrorism Database

Lokalizacja przeprowadzonych ataków w wymiarze globalnym jest znacząco zróżnicowana. Niestety, chociaż zdecydowana liczba tego rodzaju zdarzeń miała miejsce na kontynencie afrykańskim i na Bliskim Wschodzie, nie można mówić, że Europa jest wolna od tego typu zagrożeń.

Istotna dla rozpatrywanego tu zagadnienia, w odniesieniu do bezpieczeństwa archiwów, jest potencjalna siła destrukcji takich ataków. Obraz skali problemu wyłania się z analizy rodzajów ataków na cele religijne (wykres 4). Wynika z niej, że najczęściej dochodziło do eksplozji i zastosowania środków zapalających, a więc środków o największej sile destrukcyjnej wobec budynków.

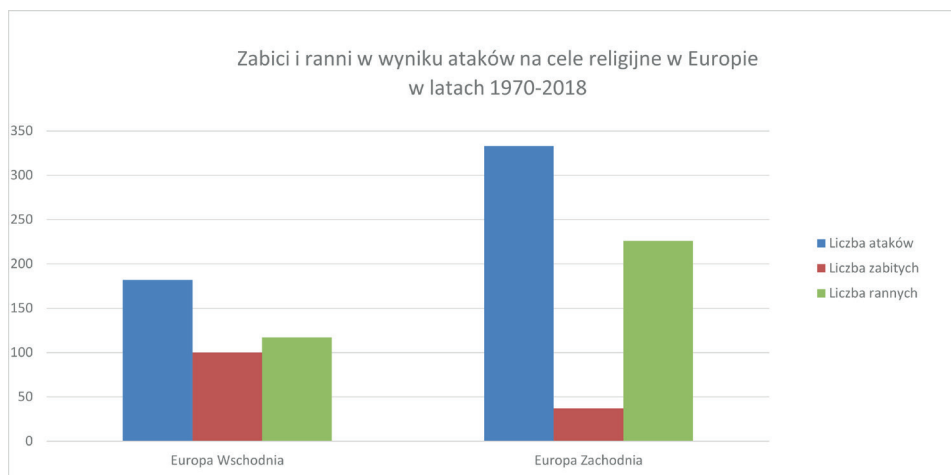
Wykres 4. Rodzaje środków użytych w atakach terrorystycznych na cele o charakterze religijnym w skali światowej w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Global Terrorism Database

Szersza analiza danych odnoszących się do problemu na terytorium Europy pozwala dostrzec jego zróżnicowaną specyfikę w obrębie Europy Wschodniej i Zachodniej. Można na ich podstawie wyprowadzić wniosek, że ataki w Europie Zachodniej, choć jest ich więcej, są mniej tragiczne w skutkach niż te przeprowadzone w Europie Wschodniej, gdzie jest ich mniej, ale są bardziej krwawe (wykres 5).

Wykres 5. Skutki ataków terrorystycznych na cele o charakterze religijnym w skali europejskiej w latach 1970-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Global Terrorism Database

Przedstawione dane, choć są jedynie wybranymi w tym obszarze problemowym, bezdyskusyjnie wskazują, że obiekty religijne, a wśród nich znajdują się przecież także te, w których przechowuje się zbiory archiwalne, od wielu lat są w obszarze znacznego ryzyka zniszczenia na skutek zamachu terrorystycznego. Warto podkreślić, że chociaż w latach 70. Europę zalewała fala rodzimego terroryzmu, to jednak nie był on tak dotkliwy w skutkach dla obiektów religijnych jak obecny. Mimo że aktualna ocena ryzyka zagrożenia terrorystycznego w Polsce nie jest niepokojąca, nie wolno zapominać, że nie wyklucza to zaistnienia tego rodzaju zdarzenia na terytorium naszego kraju.

Zapewnienie bezpieczeństwa powszechnego archiwów kościelnych

Jednym z negatywnych skutków ataku terrorystycznego na obiekty kościelne, w tym archiwa, poza zniszczeniem obiektu, jest najczęściej pożar, będący następstwem podpalenia lub zainicjowany wybuchem. O ile w przypadku zniszczenia trudno szukać efektywnych sposobów zapobiegania jego skutkom wobec zasobów archiwalnych, choć zawalenie się budynku nie musi całkowicie zniszczyć zasobów, o tyle pożar jako zjawisko rozwijające się w czasie daje większe możliwości przeciwdziałania, mimo że jest on w swej istocie bardziej niebezpieczny dla zgromadzonych zbiorów.

W ujęciu tradycyjnym pożar jest zjawiskiem zaliczanym do zagrożeń bezpieczeństwa powszechnego. Nie wolno zapominać zatem, że poza intencjonalnymi działaniami sprawcy może mieć on związek z zaniedbaniami zarządcy obiektu, z nieumiejętnym obchodzeniem się z otwartym ogniem przez użytkowników budynku, w tym z ryzykiem jego zaprószenia, czy też z działaniem sił natury, jak chociażby wyładowań atmosferycznych.

Pożar jest samoistnym, niekontrolowanym i dynamicznym procesem utleniania, określanym mianem spalania, zachodzącym w nieprzeznaczonym do tego miejscu i czasie. Egzotermicznej reakcji spalania ulegają takie materiały palne, jak papier czy drewno, w warunkach sprzyjających jej rozwojowi, a zatem takich, w których zapewnione jest spełnienie trzech podstawowych elementów. Są to: bodziec energetyczny (np. płomień, iskra elektryczna, strumień ciepła), paliwo (materiały palne) i utleniacz, którym najczęściej będzie tlen zawarty w powietrzu atmosferycznym. Jednoczesne spełnienie tych trzech warunków tworzy środowisko dogodne do zapoczątkowania fizykochemicznej reakcji spalania, w wyniku której powstają cząsteczki o niesparowanych wiązaniach chemicznych, zwane wolnymi rodnikami, pozwalające na podtrzymanie i rozwój w sposób samoistny i łańcuchowy zjawiska pożaru²⁰.

Jedną z metod analizy zdarzeń niekorzystnych jest analiza jakościowo-ilościowa określana mianem przed/po czy też metody „drzew połączonych”. Sprowadza się ona do uwzględnienia w procesie poznawczym, w ujęciu przyczynowo-skutkowym, aspektów prawnych, organizacyjnych, obyczajowych, środowiska naturalnego i innych, które mogły doprowadzić do sytuacji kryzysowej, np. pożaru (tzw. drzewo błędów). Rozwój zaś negatywnych skutków będących konsekwencją zaistniałego zdarzenia analizuje się z zastosowaniem tzw. drzewa zdarzeń, w którym wskazuje się na możliwy rozwój scenariuszy niekorzystnych. Istotnym elementem analizy jest identyfikacja istniejących i/lub wdrożenie nowych rozwiązań, tzw. barier systemowych, pozwalających przerwać lub ograniczyć rozwój niekorzystnego scenariusza po stronie zarówno błędów (przed powstaniem zjawiska, gdy zagrożenie określone jest jako potencjalne), jak i zdarzeń (po materializacji zagrożenia i przejściu w jego fazę dynamiczną)²¹.

W odniesieniu do bezpieczeństwa pożarowego archiwów kościelnych istotne bariery systemowe, właściwe drzewu błędów (przed), jak i drzewu zdarzeń (po), można zidentyfikować na gruncie prawno-organizacyjnym. Mowa tu o przepisach techniczno-budowlanych, przeciwpożarowych i innych, np. związanych z ochroną dóbr kultury²². Stosunkowo precyzyjnie określają one, jaki poziom zabezpieczeń przeciwpożarowych i na podstawie jakich kryteriów należy zastosować w obiektach

²⁰ R. Porowski, D. Małozieć, *Naukowe metody wspomagające proces ustalania przyczyn powstawania pożarów*, w: *Czerwona księga pożarów. Wybrane problemy pożarów oraz ich skutków*, t. 2, red. P. Guzewski, D. Wróblewski, D. Małozieć, Józefów 2016, s. 151-152.

²¹ Szerzej *Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2015; T. Zwęgliński, M. Smolarkiewicz, P. Gromek, *Efekt kaskadowy współczesnym wyzwaniem zarządzania kryzysowego*, Warszawa 2020, s. 14.

²² R. Gwardyński, B. Kogut, A. Szela, *Rzecz o ochronie zabytków w Polsce*, Kraków 2017, s. 64-77.

typu archiwa, a także jak przygotować się do reagowania w przypadku wystąpienia pożaru. Przedmiotowe zabezpieczenia mają charakter zarówno techniczny (np. systemy sygnalizacji i wykrywania pożaru, przegrody przeciwpożarowe), jak i organizacyjny (np. wystrój wnętrz, magazynowanie w ujęciu ilościowym i jakościowym zasobów zgodnych z przeznaczeniem obiektu, zakazy i nakazy określonych zachowań użytkowników)²³. Do zbiorów archiwalnych należy podejść tak jak do zbiorów muzealnych, co w znaczącej części chronionych dóbr będzie związane z takim samym zapewnieniem bezpieczeństwa. A zatem zabezpieczenie przed pożarem i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem polega na niedopuszczeniu do sytuacji, w której zbiory mogą zostać utracone, uszkodzone lub zniszczone, a także na ochronie miejsca przechowywania i eksponowania zbiorów²⁴.

Logika podpowiada, że należy wyjść od zagadnień związanych z przeciwdziałaniem wystąpieniu zagrożenia, chociażby ze względu na powszechnie przyjęty aksjomat, że zapobieganie jest skuteczniejsze i bardziej ekonomiczne od reagowania. A zatem zapobieganie pożarowi archiwum w głównej mierze sprowadza się do przestrzegania wymagań w zakresie ochrony przeciwpożarowej, w tym opracowania i wdrożenia instrukcji bezpieczeństwa pożarowego²⁵. W obowiązujących przepisach archiwa, w tym kościelne, uznawane są za obiekty magazynowe. Fakt ten determinuje stosowną metodę analizy bezpieczeństwa pożarowego tych nieruchomości.

Drugim istotnym kryterium wpływającym na ustalenie wymagań bezpieczeństwa pożarowego archiwów jest wysokość obiektu, a także liczba kondygnacji. Te wielkości w połączeniu z wartością gęstości obciążenia ogniowego obliczonego dla analizowanego archiwum pozwalają na określenie kluczowej z punktu widzenia bezpieczeństwa pożarowego własności danego archiwum, mianowicie klasy odporności pożarowej, którą powinno ono spełniać. Klasa odporności pożarowej określana jest literami od A do E. A oznacza najwyższą klasę, co z kolei przekłada się na potrzebę zapewnienia rozwiązań przeciwpożarowych o najwyższym przewidzianym przepisami poziomie, natomiast E skutkować będzie właściwie minimalnymi zabezpieczeniami. W tabeli 1 przedstawiono matrycę, która pozwala określić klasę odporności pożarowej²⁶. Należy dodać, że tabela 1 nie uwzględnia budynków wysokich i wysokościowych ze względu na fakt, że tego typu obiekty rzadko, jeśli w ogóle, są wykorzystywane jako archiwa kościelne. Ponadto tabelę ograniczono do wartości gęstości obciążenia ogniowego, które na podstawie przeglądu literatury i dokumentacji technicznej archiwów uznano za realne i spodziewane w przypadku archiwów kościelnych.

²³ J. Zboina, *Bezpieczeństwo pożarowe obiektów muzealnych i ich zbiorów*, Józefów 2018, s. 137-150.

²⁴ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (DzU z 2014, poz. 1240).

²⁵ Tamże.

²⁶ Obwieszczenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 17 lipca 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (DzU z 2015, poz. 1422).

Tabela 1. Klasa odporności pożarowej potencjalnych obiektów wykorzystywanych na potrzeby archiwów kościelnych

Maksymalna gęstość obciążenia ogniowego strefy pożarowej w budynku Q [MJ/m ²]	Budynek o jednej kondygnacji nadziemnej (bez ograniczenia wysokości)	Budynek wielokondygnacyjny	
		Niski (do 12 m wysokości)	Średniowysoki (do 25 m wysokości)
$2000 < Q \leq 4000$	B	B	B
$Q > 4000$	A	A	A

Źródło: Obwieszczenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 17 lipca 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (DzU z 2015, poz. 1422)

Wyniki analizy przedstawione w tabeli 1 nie pozostawiają wątpliwości, że archiwa kościelne są obiektami o dużym zagrożeniu pożarowym, stąd niezbędne jest zapewnienie zabezpieczeń pożarowych właściwych najwyższym klasom odporności pożarowej – A i B. Co to oznacza w praktyce dla zarządców tego typu obiektów?

Po pierwsze, w przypadku występowania w archiwum gęstości obciążenia ogniowego powyżej 4000 MJ/m², a zatem właściwego klasie A, istnieje konieczność rozdzielenia obiektu na strefy pożarowe o powierzchni nie większej niż 1000 m². Jednak w praktyce na etapie planowania nowych obiektów archiwalnych przyjmuje się jako optymalną – ze względu na potencjalne zagrożenie skażeniem mikrobiologicznym, pożarem czy zalaniem – przestrzeń nieprzekraczającą 200 m². Takie rozwiązanie przyjęto np. w nowo wybudowanym Archiwum Narodowym w Krakowie czy w Archiwum Narodowym Francji w Pierrefitte-sur-Seine w Paryżu. Strefę pożarową stanowi budynek albo jego część oddzielona od innych budynków lub innych części budynku elementami oddzielenia przeciwpożarowego spełniającymi określone przepisami wymogi. Powyższe wydzielenie stosuje się celem ograniczenia rozprzestrzeniania się pożaru na inne części budynku, co w przewidywanych scenariuszach pożarowych skutkuje ograniczeniem potencjalnych strat wyłącznie do jednej strefy. Aby to zrobić, należy zastosować adekwatne przegrody budowlane (np. ściany działowe, drzwi przeciwpożarowe), które stanowić będą z kolei wymaganą klasę odporności ogniowej, warunkowaną kryteriami nośności, szczelności i izolacyjności ogniowej. Dzięki spełnieniu tych wymagań w sposób adekwatny do określonej klasy odporności pożarowej konstrukcja archiwum w przypadku pożaru utrzyma swoją nośność przez przewidywany czas, bezpieczny do przeprowadzenia działań ratowniczych. Co więcej, zarówno chemiczne produkty spalania (szczelność), jak i promieniowanie cieplne (izolacyjność) generowane przez pożar w jednej strefie pożarowej przez zakładany czas nie będą oddziaływać na osoby i materiały (np. zasoby archiwalne) znajdujące się w sąsiadującej strefie pożarowej. Tego typu zabezpieczenia, zwane biernymi, pozwalają również na bardziej przewidywalne, a zatem skuteczniejsze i bezpieczniejsze prowadzenie działań ratowniczo-gaśniczych w przypadku wystąpienia pożaru w archiwum.

Ustalona dla danego archiwum klasa bezpieczeństwa pożarowego, w tym jego powierzchnia, determinuje ponadto wiele innych wymagań techniczno-organizacyjnych związanych z wystrojem wnętrz, odległością obiektu od innych budynków, lokalizacją i wydajnością hydrantów przeznaczonych do gaszenia pożaru czy wreszcie z bezpiecznymi długościami i organizacją dróg ewakuacyjnych, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

Wszelkie kwestie organizacyjno-techniczne związane z zapewnieniem bezpieczeństwa zbiorów archiwalnych powinny być opisane we wspomnianej już instrukcji bezpieczeństwa pożarowego. Poza standardowymi zagadnieniami przewidzianymi ustawą²⁷ instrukcja opracowana na potrzeby archiwum powinna zawierać wskazanie:

- potencjalnych zagrożeń pożarowych;
- dróg i kierunków ewakuacji zbiorów;
- sposobu sprawdzania organizacji i warunków ewakuacji zbiorów;
- technicznych środków umożliwiających ewakuację zbiorów;
- miejsc przechowywania i ekspozowania najcenniejszych zbiorów;
- postępowania przy zabezpieczaniu najcenniejszych zbiorów;
- procedur powiadamiania dyrektora i pracowników archiwum, w tym osób tworzących zespoły mające brać udział w ewakuacji zbiorów, a także zajmowanych przez te osoby stanowisk, z określeniem zakresu ich działania i odpowiedzialności²⁸.

Kończąc wątek zastosowania zabezpieczeń służących zapobieganiu powstania i rozwoju pożaru, warto podkreślić, że archiwa kościelne często zlokalizowane są w tych samych obiektach od wielu lat. W znakomitej większości przypadków były one w tych miejscach jeszcze przed powstaniem regulacji w zakresie przepisów przeciwpożarowych dotyczących tego typu obiektów. W związku z tym nierzadko spełnienie wymogów, szczególnie tych związanych ze stałymi elementami konstrukcji obiektów, jak ściany czy stropy, jest bardzo trudne, a czasami wręcz niemożliwe, gdyż może wymagałoby nawet wybudowania obiektu na nowo. Co w takiej sytuacji można zrobić, aby zapewnić bezpieczeństwo pożarowe archiwów kościelnych? Można je oczywiście przenieść do innego budynku. To jednak również wiąże się ze znacznymi trudnościami, o ile taki alternatywny obiekt w ogóle jest w dyspozycji. Przepisy wychodzą naprzeciw takim sytuacjom poprzez określenie wielu rozwiązań, które pozwalają zapewnić bezpieczeństwo pożarowe archiwów bez drastycznych kroków związanych np. z jego relokacją. Tak więc w przypadku zbyt dużej gęstości obciążenia ogniowego (dużej w sensie fizycznej masy zbiorów archiwalnych) można organizacyjnie wydzielić dwie lub więcej stref pożarowych w jednym budynku, między którymi zasoby archiwalne będą rozdysponowane. Jeśli nie jest to możliwe, warto zastosować tzw. aktywne zabezpieczenia przeciwpożarowe, jak stałe urządzenia gaśnicze wodne (np. tryskaczowe) lub samoczynne urządzenia oddymiające, które adekwatnie pozwalają na zwiększenie powierzchni strefy pożarowej. Zastosowanie tych urządzeń, przy spełnieniu kilku dodatkowych wymagań, uprawnia również do obniżenia wcześniej opisywanej klasy odporno-

²⁷ Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (DzU z 2009 nr 178, poz. 1380, z późn. zm.).

²⁸ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r.

ści pożarowej określonej dla danego archiwum nawet do najniższej klasy E dla budynku jednokondygnacyjnego, bez względu na występującą gęstość obciążenia ogniowego²⁹. Warto nadmienić, że materiały archiwalne powstałe na nośnikach papierowych w celu zabezpieczenia i zmniejszenia ewentualnych szkód wynikających z zaistniałych sytuacji kryzysowych przechowuje się w przeznaczonych do tego opakowaniach ochronnych, wykonanych z papierów, kartonów, tektur niezawierających ligniny, związków siarki i chloru, bezkwasowych, o dużej zawartości celulozy (ponad 87%). Niemniej jednak w przypadku podjęcia decyzji o zastosowaniu stałych urządzeń gaśniczych warto rozważyć instalację wykorzystującą mgłę wodną, co pozwoli na zmniejszenie szkód, których mogą doznać nośniki papierowe zgromadzone w zasobach archiwalnych. W przypadku innych nośników (pergamin, macierze, dyski) zastosowanie ma ochrona przeciwpożarowa z wykorzystaniem gazów obojętnych.

Archiwa muszą spełniać wymóg zapewnienia wystarczającej ilości środka gaśniczego. Należy jednak pamiętać, że rodzaj środków gaśniczych oraz dobór urządzeń przeciwpożarowych i gaśnic należy dostosować do potencjalnych zagrożeń, rodzaju i specyfiki zbiorów oraz ich wartości, z uwzględnieniem skutków, jakie użycie tych środków gaśniczych będzie miało na zbiory³⁰. Archiwa kościelne powinny być wyposażone w hydranty wewnętrzne umieszczone na drogach komunikacji ogólnej, w szczególności przy wejściu do budynków (zwłaszcza tym, które uznawane jest za ewakuacyjne) czy w przejściach i na korytarzach. Gdy nie jest to niezbędnie konieczne, należy zabiegać o to, aby instalacja wodna pozostawała poza magazynem archiwalnym. W ten sposób eliminowane jest ryzyko ewentualnego zalania magazynu wskutek np. nieszczelności instalacji. Zasięg hydrantów wewnętrznych powinien obejmować całą powierzchnię chronionej strefy pożarowej. W takiej sytuacji instalacja hydrantowa musi być wyposażona w system wykrywania wycieków wody³¹. Ponadto w archiwach należy umiejscowić podręczny sprzęt gaśniczy dostosowany do gaszenia grup pożarów, które mogą wystąpić w obiekcie, a zatem w rozpatrywanym przypadku materiałów stałych. Stąd w każdym archiwum należy utrzymywać podręczny sprzęt gaśniczy w miejscach łatwo dostępnych, widocznych, właściwie oznakowanych i nienarażonych na uszkodzenia mechaniczne. Sugeruje się również, aby tego rodzaju sprzęt umieszczać przy wejściach do budynków, na korytarzach, przy wyjściach z pomieszczeń czy na klatkach schodowych³².

Kluczowym zadaniem związanym z ochroną archiwów kościelnych w przypadku powstania pożaru jest oczywiście ratowanie życia i zdrowia osób w nich przebywających, a także mienia i dziedzictwa kulturowego, którym dane archiwum zarządza. Cel ten jest realizowany poprzez działania ratownicze, składające się

²⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów (DzU z 2010 nr 109, poz. 719).

³⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r.

³¹ R. Wojtkowski, A. Czajka, M. Boruszkowska, *Budynek archiwum. Wskazówki dla uczestników budowlanego procesu inwestycyjnego*, Warszawa 2016, s. 40.

³² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r.

z wielu czynności ratowniczych, w tym gaśniczych i ewakuacyjnych. W przypadku działań gaśniczych należy wziąć pod uwagę fakt, że gaszenie pożaru archiwum najlepszym środkiem gaśniczym, jakim jest woda, może spowodować dodatkowe straty związane z jej oddziaływaniem na chronione archiwa, występujące często w formie papierowej. Należy podkreślić, że użycie tego środka nie jest zabronione prawnie, jednak zaleca się inne środki, np. gazy gaśnicze, w tym tzw. gazy obojętne³³. Mechanizm gaszenia w przypadku użycia tego typu stałych urządzeń gaśniczych polega na ograniczeniu ilości utleniacza (tlenu) w atmosferze pomieszczenia. Proces gaszenia archiwów z wykorzystaniem gazów obojętnych jest bardziej skuteczny, ponieważ w magazynach archiwów zaleca się całkowitą rezygnację z otworów okiennych³⁴, co ogranicza dopływ tlenu z zewnątrz w trakcie pożaru, a tym samym w sposób fizyczny ogranicza jego udział w procesie spalania, prowadząc do ograniczenia rozwoju pożaru.

Poza gaszeniem procesem służącym ratowaniu zbiorów archiwalnych jest ich ewakuacja. Jej zapewnienie podczas pożaru lub innego zagrożenia jest wymagane przepisami prawa³⁵. Jednak aby można było mówić o sprawnej ewakuacji, należy jej organizację i warunki przeprowadzenia systematycznie sprawdzać w ramach przygotowań na wypadek wystąpienia zarówno pożaru, jak i innych zagrożeń. Warto zatem zdefiniować, co rozumiane jest przez termin „ewakuacja”. Jest to zbiorowy środek ochrony ludności polegający na zorganizowanym przemieszczeniu ludzi i/ lub mienia z miejsca, w którym występuje zagrożenie, w miejsce bezpieczne³⁶. Jak we wszystkich obiektach, tak i w archiwach zarządca obiektu zobowiązany jest do zapewnienia bezpiecznych warunków ewakuacji z każdego miejsca budynku. Spełnienie tego wymogu zdeterminowane jest wieloma aspektami o charakterze technicznym i organizacyjnym. Bezpieczeństwo osób przebywających w obiekcie podczas wybuchu pożaru zależy w szczególności od zapewnienia:

- możliwości ewakuacji poprzez dostateczną liczbę wyjść ewakuacyjnych o odpowiednich parametrach, w tym od drożności dróg ewakuacyjnych;
- odpowiedniej długości, szerokości i wysokości przejść i dojść ewakuacyjnych;
- odpowiednio obudowanych i zabezpieczonych dróg ewakuacyjnych;
- zabezpieczenia przed zadymianiem dróg ewakuacyjnych;
- oświetlenia awaryjnego i oznaczenia dróg ewakuacyjnych.

Bezpieczna ewakuacja powinna odbywać się z wykorzystaniem wcześniej wskazanych, spełniających przepisy prawa dróg ewakuacyjnych rozumianych jako poziome i pionowe drogi komunikacji ogólnej w budynku, które służą do ewakuacji ludzi. Dla przyjętych założeń odnoszących się do archiwów kościelnych długość drogi ewakuacyjnej z najbardziej oddalonego miejsca w tym archiwum do wyjścia na zewnątrz budynku, lub do innej strefy pożarowej, dla budynku jednokondygnacyjnego nie powinna przekraczać 100 m, a dla wielokondygnacyjnego

³³ Wojtkowski, Czajka, Boruszkowska, *Budynek archiwum*, s. 41.

³⁴ Tamże, s. 25.

³⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r.

³⁶ T. Zwęgliński, *Organizacja ewakuacji ludzi z obiektów sakralnych*, w: *Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych*, wydanie drugie uzupełnione, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, Warszawa 2017, s. 443-476.

75 m. Podobnie jak w przypadku określania klasy odporności pożarowej obiektu, tak i tu istnieją pewne odstępstwa mogące zwiększać wymagane prawem długości dróg ewakuacyjnych. Dopełnienie powyżej przytoczonych przepisów, jak również innych, do których tu się nie odniesiono ze względu na ograniczenia opracowania, bezsprzecznie przekładają się na bezpieczeństwo ewakuacji ludzi z obiektu archiwum. A co z ewakuacją zbiorów archiwalnych?

Jak się okazuje, ten obszar także jest stosunkowo dobrze uregulowany na gruncie polskiego prawa. Ochrona zabytków ruchomych, w tym zasobów archiwalnych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem³⁷. A zatem przedsięwzięcia, o których mowa, są działaniami uniwersalnymi, nieograniczonymi wyłącznie do zagrożeń pożarowych, ale obejmującymi wszystkie inne rodzaje zagrożeń bezpieczeństwa powszechnego, jak chociażby powódź, katastrofa budowlana³⁸ czy konflikt zbrojny³⁹. Zapobieganie i prowadzenie prac przygotowawczych do ochrony zasobów archiwalnych o statusie zabytków obejmuje w szczególności:

- uwzględnienie zasobów archiwum w planie ochrony archiwum na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, jeżeli nie zostały one wcześniej uwzględnione w tym planie, oraz ich aktualizację;
- kontrolę i doskonalenie stanu technicznego archiwów;
- instalowanie i utrzymywanie w sprawności urządzeń i systemów zabezpieczenia zabytków, w tym sygnalizacji wykrywania i alarmowania;
- wykonywanie ewidencji i dokumentacji archiwów podlegających ochronie.

W przypadku podwyższenia gotowości do reagowania na przedmiotowe zagrożenia należy zgromadzić i utrzymywać w gotowości urządzenia, sprzęt, narzędzia, opakowania, materiały niezbędne do wykonania prac zabezpieczających i działań ratowniczych służących zabezpieczeniu zasobów archiwum. Ponadto należy zorganizować system monitorowania, alarmowania i powiadamiania o zagrożeniach, a także wyznaczyć i przygotować zespoły ludzkie do prac zabezpieczających i działań ochronnych. Istotną rolę odgrywa współpraca z archiwami państwowymi, świadczącymi pomoc merytoryczną doświadczonych konserwatorów i archiwistów. W sytuacjach szczególnie trudnych przepisy zezwalają dyrektorom archiwów państwowych na zabezpieczenie materiałów archiwalnych z obszaru narodowego zasobu archiwalnego do czasu ustania zagrożenia⁴⁰. Ponadto należy zorganizować

³⁷ Rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z dnia 25 sierpnia 2004 r. (DzU z 2004 nr 212, poz. 2153).

³⁸ W. Mizerski, M. Graniczny, *Geozagrożenia*, Warszawa 2017, s. 244-267.

³⁹ Szerzej *Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Szczepiński 2016; G. Leszczyński, *Ochrona dóbr kultury w razie szczególnych zagrożeń*, w: *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie*, red. K. Sałaciński, Warszawa 2001, s. 43-52.

⁴⁰ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU z 1983 nr 38, poz. 173, z późn. zm.), art. 12a.

współdziałanie zarządców archiwów z organami administracji publicznej, specjalistycznymi służbami, jednostkami i instytucjami, Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej oraz wolontariatem. W ramach współdziałania z wyżej wymienionymi instytucjami należy być przygotowanym do prowadzenia i udziału w akcji ratowniczej np. poprzez organizację ewakuacji zasobów archiwalnych, a także do pomocy jednostkom ratowniczo-gaśniczym. W przypadku materializacji zagrożenia takiego, jak pożar czy powódź niezwykle istotne są działania związane z zabezpieczeniem i dokumentowaniem archiwów, szczególnie tych o wartości historycznej. Działania takie, przewidziane w stosownym planie, np. w planie ochrony zabytków, polegają na zabezpieczeniu archiwów przed dalszą destrukcją po ustąpieniu bezpośredniego zagrożenia, dokumentowaniu zdarzeń, strat i podjętych działań oraz informowaniu właściwych organów administracji publicznej, w szczególności wojewódzkiego konserwatora zabytków, oraz organów założycielskich, o stratach, podjętych działaniach i ewentualnych potrzebach pomocy. Zabezpieczenie archiwów przed ich zniszczeniem lub uszkodzeniem może odbywać się na kilka sposobów. Przede wszystkim można je zabezpieczać w miejscu stałego przechowywania, np. poprzez zmianę ich lokalizacji w pomieszczeniu czy stosowne zapakowanie, osłonięcie itp. (np. w sytuacji powodzi przemieszczenie na wyższe poziomy), najlepiej z zapewnieniem i z organizacją stałego dozoru. Można także rozważyć przemieszczenie ich do przygotowanych wcześniej pomieszczeń archiwum lub organu nim zarządzającego. W końcu można rozważać rozśrodkowanie zasobów do innych, wytypowanych i przygotowanych obiektów w tej samej miejscowości lub poza miejscowością ich stałego przechowywania, jeżeli nie ma możliwości ich właściwego zabezpieczenia na miejscu lub w tej samej miejscowości oraz zapewnienia stałego dozoru. Działania związane z przemieszczeniem zasobów archiwum w sytuacji bezpośredniego zagrożenia ich uszkodzenia lub zniszczenia będą miały charakter ewakuacji mienia. Tego typu ewakuacja jest czynnością dość specyficzną, gdyż może dotyczyć mienia, archiwów mających wartość historyczną, w tym wartość zabytkową, np. w przypadku dokumentów o szczególnych walorach artystycznych, wykonanych w warsztatach dawnych mistrzów rzemiosła. Należy wówczas dopełnić obowiązku odpowiedniego zabezpieczenia, w tym zapakowania tego typu dokumentów, oraz ich stosownej rejestracji w spisach sporządzanych na potrzeby ewakuacji. Niezbędne jest również przewidzenie, kto, kiedy i jak będzie dokonywał powyższych czynności. Ponadto należy zaplanować i uzgodnić docelowe miejsce ewakuacji zasobów archiwalnych, środki transportu, czas i trasę ewakuacji, jak również wiele innych logistycznych aspektów tego typu organizacji. Dlatego jako część planu ochrony archiwum należy opracować instrukcję przygotowania zbiorów do ewakuacji, która powinna uwzględniać określenie potencjalnych zagrożeń mogących doprowadzić do uszkodzenia, zniszczenia lub utraty zbiorów, wynikających z awarii, uszkodzenia lub zniszczenia infrastruktury technicznej, w szczególności instalacji elektrycznej, gazowej, wodno-kanalizacyjnej, centralnego ogrzewania, wentylacji, klimatyzacji oraz innych urządzeń i instalacji znajdujących się w archiwum oraz jego najbliższym sąsiedztwie. Ponadto wynikających ze zjawisk pogodowych, w szczególności burz, huraganów, powodzi, upałów, silnych

mrozów, a także działań osób zwiedzających lub pracowników archiwum. Poza identyfikacją i charakterystyką wskazanych zagrożeń instrukcja powinna także:

- określać strefy zagrożeń;
- wyznaczać drogi ewakuacji zbiorów;
- określać ilość i rodzaj niezbędnych środków technicznych do przeprowadzenia ewakuacji zbiorów;
- zapewniać techniczne środki umożliwiające ewakuację zbiorów;
- określać procedury pakowania i przemieszczenia zbiorów;
- wskazywać miejsca, w których zbiory będą przechowywane do czasu ustania zagrożenia, z uwzględnieniem miejsca powstania zagrożenia i jego rodzaju oraz niezbędnej ochrony zbiorów tam, gdzie będą one przechowywane do czasu ustania zagrożenia;
- określać formy współpracy w zakresie ewakuacji zbiorów z zewnętrznymi służbami i instytucjami.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza zagrożeń z kategorii bezpieczeństwa publicznego i powszechnego godzących w bezpieczeństwo archiwów kościelnych skłania do przekonania, że właśnie one, przez wzgląd na swój charakter, w sposób nieodwracalny mogą czynić szkodę przechowywanym zasobom.

Na osobach odpowiadających za bezpieczeństwo zasobów archiwalnych Kościoła spoczywa ogromna odpowiedzialność. Wymaga ona wiedzy zdecydowanie wykraczającej poza wiedzę archiwistów. Ich doskonalenie zawodowe powinno zatem przybierać formy teoretyczne i praktyczne. Te ostatnie wydają się szczególnie istotne, ponieważ pozwalają identyfikować problemy i słabości techniczno-organizacyjne systemów ochrony, zwłaszcza w warunkach nagłej i dynamicznej sytuacji zagrożeń bezpieczeństwa publicznego oraz powszechnego.

Bez wątpienia problemów związanych z bezpieczeństwem archiwów kościelnych jest wiele. Wnioski ze wspomnianych na wstępie konferencji wskazują na to, że powinny być rozwiązywane wspólnie z procesami zapewnienia bezpieczeństwa osób w nich zatrudnionych, współpracy z instytucjami świeckimi, w tym szczególnie odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo i porządek publiczny oraz bezpieczeństwo powszechne.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabetico ab Emo. Petro Card. Gasparri auctus. Typographi Pontificii MCMXVIII.
- Kodeks Prawa Kanonicznego, Poznań 2008.

- Obwieszczenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 17 lipca 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (DzU z 2015, poz. 1422).
- Rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z dnia 25 sierpnia 2004 r. (DzU z 2004 nr 212, poz. 2153).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 7 czerwca 2010 r. w sprawie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów (DzU z 2010 nr 109, poz. 719).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzeum przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą (DzU z 2014, poz. 1240).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU z 1983 nr 38, poz. 173, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (DzU z 2009 nr 178, poz. 1380, z późn. zm.).

Opracowania

- Battelli Giulio, *Archivio*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. I, Città del Vaticano 1948, kol. 1832.
- Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. A. Czapryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2015.
- Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych*, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, Warszawa 2017.
- Cieślarczyk Marian, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009.
- Franciszek, *Przemówienie do przełożonych i pracowników Tajnego Archiwum Watykańskiego*, 4.03.2019, „L'Osservatore Romano”, (2019) nr 3, s. 37-38.
- Gwardyński Robert, Kogut Bogusław, Szela Artur, *Rzecz o ochronie zabytków w Polsce*, Kraków 2017.
- Kitler Waldemar, Skrabacz Aleksandra, *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010.
- Leszczyński Grzegorz, *Ochrona dóbr kultury w razie szczególnych zagrożeń*, w: *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie*, red. K. Sałaciński, Warszawa 2001, s. 43-51.
- Lisiecki Marek, *Jakość w zarządzaniu bezpieczeństwem obywateli*, Lublin 2009.
- Mizerski Włodzimierz, Graniczny Marek, *Geozagrożenia*, Warszawa 2017.
- Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, red. A. Czapryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Józefów 2017.
- Pikulski Stanisław, *Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego*, w: *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000, s. 99-108.
- Podgórski Ryszard, *Metodologia badań socjologicznych. Kompendium wiedzy metodologicznej dla studentów*, Bydgoszcz-Olsztyn 2007.
- Porowski Rafał, Małozieć Daniel, *Naukowe metody wspomagające proces ustalania przyczyn powstawania pożarów*, w: *Czerwona księga pożarów. Wybrane problemy poża-*

- rów oraz ich skutków, t. 2, red. P. Guzewski, D. Wróblewski, D. Małozieć, Józefów 2016, s. 151-211.
- Wiśniewski Bernard, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013.
- Wiśniewski Bernard, Kowalski Rafał, Koziół Jerzy, Szyłkowska Monika, *Bezpieczeństwo procesów decyzyjnych*, Wrocław 2018.
- Wojtkowski Ryszard, Czajka Anna, Boruszkowska Maria, *Budynek archiwum. Wskazówki dla uczestników budowlanego procesu inwestycyjnego*, Warszawa 2016.
- Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007.
- Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Szczytno 2016.
- Zaccaria da S. Mauro, *Archivio*, w: *Enciclopedia Cattolica*, t. I, Città del Vaticano 1948, kol. 1830-1832.
- Zboina Jacek, *Bezpieczeństwo pożarowe obiektów muzealnych i ich zbiorów*, Józefów 2018.
- Zwęgliński Tomasz, *Organizacja ewakuacji ludzi z obiektów sakralnych*, w: *Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych*, red. B. Wiśniewski, A. Prędecka, J. Bryk, A. Szela, Warszawa 2017, s. 443-475.
- Zwęgliński Tomasz, Smolarkiewicz Marcin, Gromek Paweł, *Efekt kaskadowy współczesnym wyzwaniem zarządzania kryzysowego*, Warszawa 2020.

Netografia

- Francesco, *Lettera apostolica in forma di „motu proprio”*. *Per il Cambiamento della denominazione da Archivio Segreto Vaticano ad Archivio Apostolico Vaticano*, http://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20191022_archivio-apostolico-vaticano.html (dostęp: 8.03.2021).

WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA ARCHIWÓW KOŚCIELNYCH

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie podstawowych zagadnień związanych z ochroną archiwów kościelnych, które w kontekście nie tylko historycznym, ale także informacyjnym stanowią ze swej natury cenne zasoby. Przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu badania miały charakter interdyscyplinarny, zastosowano w nich bowiem metody badawcze typowe dla dyscypliny naukowej – nauki o bezpieczeństwie; tym samym powiązano dyscypliny zaliczane do nauk społecznych i technicznych, co doprowadziło do powstania spójnej całości. Zastosowano teoretyczne metody badań, ponieważ autorom zależało na uchwyceniu prawidłowego obrazu otaczającej rzeczywistości związanej z bezpieczeństwem archiwów kościelnych. Przydatne okazały się metody indukcyjne, dedukcyjne, a szczególnie metody zbierania i porządkowania, ponieważ dzięki tym ostatnim przedstawiono wyniki twórczych dociekań autorów w formie uporządkowanej poprzez ich systematyzację. W artykule przyjęto, że bezpieczeństwo archiwów kościelnych charakteryzuje się wprowadzaniem następujących po sobie i powiązanych przyczynowo określonych zmian, skutkujących akceptowalnym poziomem ochrony tychże archiwów przed zagrożeniami mającymi swoje źródło w siłach natury, awariach technicznych, a także czynach stojących w sprzeczności z normami życia społecznego i prawem. Mowa zatem o tych zagrożeniach, które na gruncie nauk o bezpieczeństwie określane są mianem zagrożeń godzących w bezpieczeństwo publiczne oraz bezpieczeństwo powszechne. Autorzy swoje rozważania koncentrują na szczególnym rodzaju zagrożeń, raczej rzadko analizowanym w kontekście ochrony zasobów archiwalnych Kościoła. Nie wynikają one z upływu czasu czy też niekorzystnych dla przechowywania zasobów archiwalnych warunków otoczenia, lecz z zagrożeń w swej sile oddziaływania nie do okiełznania. Rozważania prezentowane są kompleksowo na płaszczyźnie zarówno poznawczej, jak i utylitarnej. Autorzy odnoszą się do prawnych uwarunkowań bezpieczeństwa archiwów kościelnych w kontekście prawa kościelnego, by prowadząc analizę zagrożeń ze wspomnianych obszarów, wykazać ich specyfikę i wyjątkowy potencjał destrukcyjny wobec zasobów archiwalnych. Artykuł stanowi głos w dyskusji dotyczącej wypracowania w szerszej skali jednolitej i uporządkowanej koncepcji identyfikacji zagrożeń archiwów kościelnych, dając jednocześnie możliwość określenia ich zakresów.

Słowa kluczowe: archiwum kościelne; zasoby archiwalne; bezpieczeństwo; bezpieczeństwo publiczne; bezpieczeństwo powszechne; porządek publiczny; zagrożenie; ochrona